

VI. FONETICKÝ SYSTÉM JAZYKA

1. Obecná charakteristika fonetického systému jazyka
2. Fonematický systém
3. Sylabický systém
4. Prozodický systém
5. Jednotlivé lingvistické disciplíny zabývající se fonetickou rovinou jazyka (fonetika, fonologie, ortoepie, ortografie, grafika)

1. Fonetický systém jazyka - 3 subsystémy:

- fonematický (fonémy)
- sylabický (slabiky)
- prozodický/intonační (intonémy)

jazyky:

1. **slabičné** (sylabický a prozodický subsystém - čínština, barmština, tibetština nebo vietnamština - minimální jednotkou jejich zvukové stavby není hláska, ale slabika – sylabémy)
2. **hláskové** (fonémové): a) j. vokalického typu
b) j. konsonantického typu (70% souhlásek)

2. Fonematický systém

hláska (fón) – jednotka řeči

foném – nejmenší neznaková jazyková jednotka

Fonémy plní tři funkce:

1. konstitutivní, stavební (jako stavební materiál pro jednotky vyšších jazykových rovin)
2. distinktivní, rozlišující (jsou schopny rozlišovat formální slupky znaků)
3. perceptivní (mohou být vnímány sluchovými orgány člověka).

Foném je hláskový typ, zobecnění, invariantní jazyková jednotka.

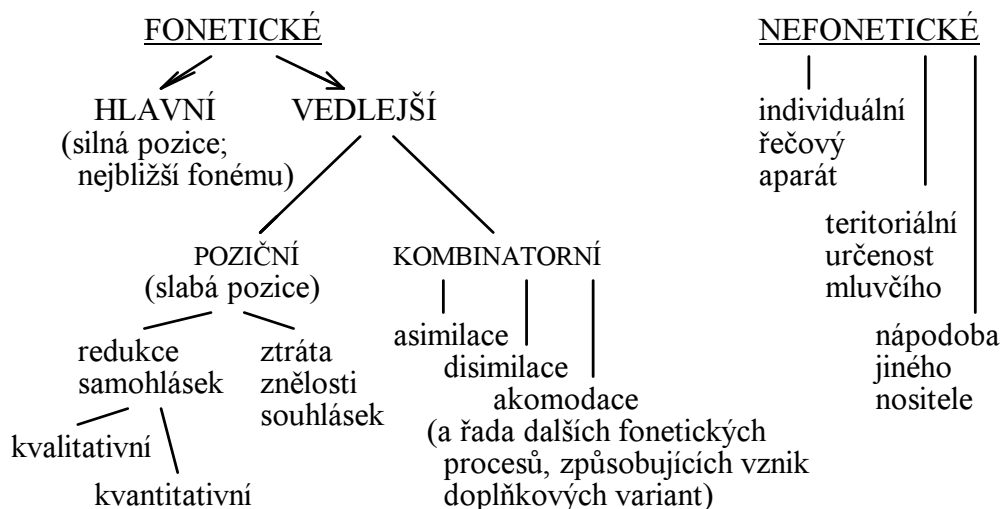
V řeči se realizuje ve formě variant (odstínů, alofonémů/**alofónů**).

Vznik variant je podmíněn různými příčinami objektivního i subjektivního charakteru (viz tab. č. 1).

V každém konkrétním případě (individuálním řečovém aktu) se foném materializuje v podobě exempláře (fónu, hlásky).

Tabulka č. 1

VARIANTY FONÉMŮ (ALOFÓNY)

3. Sylabický systém

Slabika je nejmenší jednotka výslovnosti (minimální výslovnostní jednotka).

Slabičné teorie:

- slabika vzniká jako impuls svalového napětí (M. Grammon, L. V. Ščerba);
- slabika je definována na základě akustické charakteristiky - vlny sonornosti, vlny narůstání a oslabování zvučnosti (O. Jespersen, R. I. Avanesov);
- slabika vzniká jako jeden dechový impuls (R. Stetson).

vrchol slabiky, tj. slabikotvorný prvek - samohláska (někdy souhláska:
krb, smrt, trn, vrch, vlk)

- podle charakteru iniciální části: slabiky začínající souhláskou (r. *вет-ка*) a slabiky začínající samohláskou (r. *аз-бука, из*),
- podle finální části: **otevřené** (zakončené samohláskou: *сто-ли-ца, но-чи*) **zavřené** (zakončené souhláskou: *от-вет*).

4. Prozodický systém

Elementy **prozodického** (intonačního) systému:

Přízvuk (akcent) - vyčlenění, zdůraznění toho či onoho segmentu slova nebo věty různými prostředky (slovní a větný) - **akcentologie**

Pauza - organické přerušování proudu mluvy. Pauzy *fyzilogické* (k nabrání dechu) a *psychofyzické* (pro smyslové a emocionální členění řečového proudu).

Tempo - rychlost vyslovování.

Témbr (fr. "zvoneček") - specifické zabarvení hlasu, individuální hlasová charakteristika každého člověka.

Melodie - tónová struktura věty, je to rytmicko-melodická organizace řečového proudu. (melodie *klesavá* – kadence, a *stoupavá* - antikadence).

P Ř Í Z V U K			
syntaktický	slovní		
1. <u>větný</u> , syntagmatický, neutrální	1. podle <u>způsobu</u> vyjádření: a) <u>dynamický</u> , silový (češ., fran., něm., ruš.) b) <u>kvantitativní</u> (novořečtina, ruština) c) <u>melodický</u> , tónový, chromatický (čín., jap., korej.)	2. podle <u>místa</u> přízvuku: a) <u>stálý</u> - na 1. slabice (češ., island., eston.), - na poslední slabice (fran., armén., uzb.) - na předposl. slabice (pol., gruz., malaj.) b) <u>volný</u> (ruš., ukr., angl., něm.) c) <u>různomístný</u> (latina) d) bez přízvuku (severní jazyky)	3. podle <u>funkce</u> : a) rozlišující slova b) rozlišující slovní tvary, slovoformy (v jazycích s volným přízvukem)

5. Disciplíny zabývající se zvukovým plánem jazyka

fonetika:

- 1) zvuková stavba jazyka
- 2) vědní disciplína zabývající se zvukovou stavbou jazyka.

Fonetika zkoumá:

- artikulační a akustické zvláštnosti hlásek
- zákonitosti jejich spojovatelnosti v řečovém proudu
- podmíněnost fonetických změn
- přízvukem a dalšími intonačními komponenty
- členěním řečového proudu na slabiky a větší segmenty
- vztahem mezi zvukovou stránkou jazyka a písmem

Podle výzkumného zaměření se fonetika dále dělí na:

- a) popisnou (deskriptivní),
- b) historickou,
- c) experimentální,
- d) obecnou (teoretickou).

Fonologie - zabývá se funkčním aspektem hlásek (fonémů)

VII. SÉMANTICKÝ SYSTÉM JAZYKA (I. Morfologický podsystém)

1. Obecná charakteristika sémantického systému jazyka (SSJ)
2. Charakteristika morfologického podsystému SSJ
  - a) Morfologie
  - b) Morfémika. Pojem morfému
  - c) Klasifikace morfémů
3. Slovtvorba
4. Mluvnické prostředky vyjadřování gramatických významů

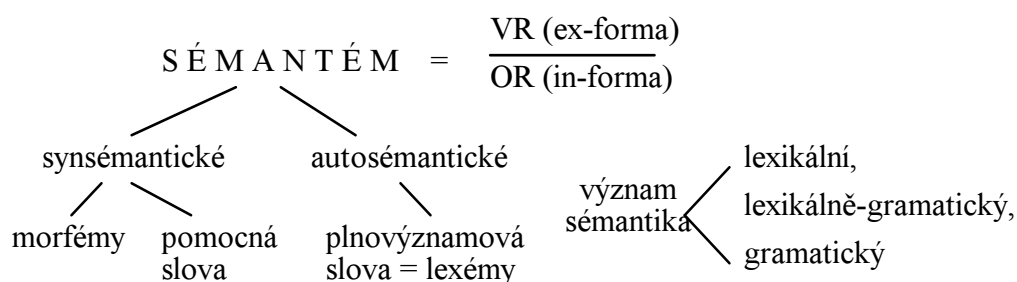
Sémantický systém jazyka – 2 podsystémy: **morfologickým** a **lexikálním**.

Obsahuje znakové jazykové jednotky, tj. dvoustranné jednotky s výrazovou (VR) a obsahovou rovinou (OR) - **sémantémy**.

sémantika:

1. lexikální,
2. lexikálně-gramatická
3. gramatická
  - jednotky:
  - **autosémantické** (**lexémy**, jednotky lexikálního systému, tj. plnovýznamová slova)
  - **syntémantické** (morfémy a neplnovýznamová slova)

Tabulka č. 1

Morfologický systém jazyka sestává z **morfémů** - nejmenších dvoustranných jazykových jednotek (tj. minimálních jednotek jazyka nesoucích význam).

Touto úrovní jazyka se zabývá **morfologie**, jedna z částí gramatiky, zkoumající vnitřní strukturu slova, mluvnické kategorie a způsoby vyjadřování mluvnických významů a také lexikálně-gramatické třídy slov - slovní druhy.

Morfologie - 3 dílčí strukturní disciplíny:

Morfémika - zkoumá morfémovou strukturu slova (nikoliv izolované morfémy).

Nauka o tvoření slov - zkoumá slova z hlediska způsobů jejich tvoření a struktury.

Paradigmatika - (ústřední část morfologie) zkoumá slovo v systému jeho slovoforem (v paradigmatu) z hlediska jejich mluvnických významů.

Tabulka č. 2

oddíl	MORFÉMIKA	TVOŘENÍ SLOV	PARADIGMATIKA
předmět zkoumání	morfologická struktura slova	zákonitosti a způsoby tvoření slov	systém slovních tvarů
	zkoumá a klasifikuje morfémy, určuje jejich strukturní a významové zvláštnosti, varianty; zkoumá procesy na morfémových švech, zákonitosti spojovatel-nosti morfémů, změny v morfémové skladbě slov v procesu fungování jazyka	rozmanité aspekty tvoření slov s ohledem na motivaci mezi základovým a odvozeným slovem; klasifikace odvozených slov; stanovení produktivnosti jednotlivých způsobů tvoření slov	sleduje změny slovních tvarů, sloužící k vyjádření syntaktických vlastností slov (vztahů mezi slovy); analyzuje různé grama-tické způsoby vyjádření mluvnických významů slov

Morfém je nejmenší jazyková jednotka nesoucí význam, která může být vyjádřena jedním fonémem nebo určitým spojením různých fonémů (termín Baudouina de Courtenay - 70. léta 19. století).

3 typy významu morfému:

- 1) předmětný (lexikální)
- 2) derivační (slovotvorný)
- 3) relační (tvarotvorný, paradigmatický).

Morfémy:

1. **kořenné** (*ход-*, *уч-*)
2. **derivační** - slouží k tvoření nových slov: r. *стол* - *стол^{ик}*, *настольный*, *столовый*; č. *rada* - *porada*, *radit*, *radnice*.
3. **relační (flektivní, gramatické)** - dotvářejí slovo, dávají mu konečnou podobu a pomáhají mu tak realizovat syntaktické vztahy mezi jazykovými jednotkami (v slovním spojení a ve větě): *читать книгу*; *увлекаться/заниматься лыжным/санным спортом*; *книга о лыжном/санном спорте* atd.

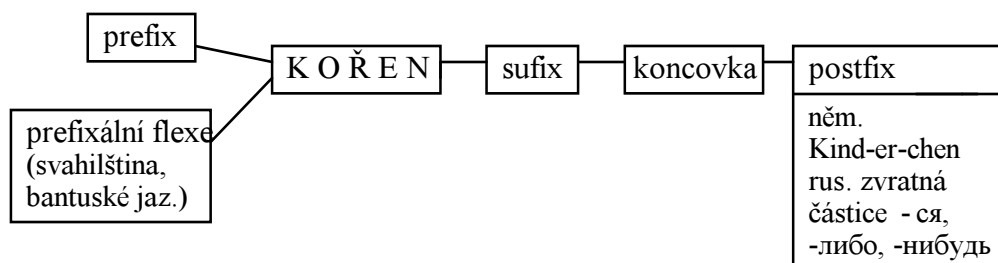
Morfémy se klasifikují podle:

- 1) **významu a funkce** (viz výše)
- 2) **materiálního vyjádření** (segmentální, suprasegmentální a nulové)
- 3) **pozice (místa) ve slově** vzhledem ke kořennému morfu (prefixy, sufixy, postfixy, infixy, transfixy, interfixy, konfixy /cirkumfixy/, koncovky).

Tabulka č. 3

KLASIFIKACE MORFÉMŮ PODLE MATERIÁLNÍHO VYJÁDŘENÍ		
segmentální	suprasegmentální	nulové
рук + а	1) ру ^к + и 2) ру ^к + <u>и</u> přízvuk měnicí mluvnický	рук + Ø (genitiv plurálu)
рук + и	význam slova: 1) nominativ plurálu 2) genitiv singuláru	

Tabulka č. 4

Tabulka č. 5

afix	funkce	jazyky	příklady
interfix	spojuje dva nebo více kořenových morfů; derivační, <u>slovtvorná</u> funkce	indoevropská jazyková rodina	ř. <i>язык-о-вед, земл-е-мер, сам-о-лёт</i> ; ukr. <i>мак-і-тра, мов-о-знавець, житт-є-пис</i> ; něm. <i>Geschäft-s-man</i>
infix	proniká do kořenového morfému (v jednom místě); <u>gramatická</u> (tvarotvorná) funkce + slovtvorná f.	latina, baltské jazyky, khmerština, pozůstatky v angličtině	lat. <i>vici</i> "zvítězil", <i>vinco</i> "vítězím"; lit. <i>kritau</i> "padal", <i>krintu</i> "padám"; khm. <i>dam</i> "sázet", <i>domnam</i> "rostlina" angl. <i>stood</i> "stál", <i>stand</i> "stojí"
transfix	prostupuje kořenovým morfémem na několika místech; <u>derivační</u> + <u>relační</u> funkce	semitské jazyky, zejména arabština	kořen + transfix: 1) k-t-b + a-a-a = <i>kataba</i> "napsal" 2) k-t-b + y-u-a = <i>kytuba</i> "byl napsán" 3) k-t-b + u-a-y = <i>kutabyn</i> "to, co je napsáno" = "kniha"
cirkumfix	afix skládající se ze dvou částí, připojených zleva a zprava ke kořenovému morfému, tj. obklopujících kořen; specifická prefixálně-sufixální derivace; <u>slovtvorná</u> funkce	především němčina, ukrajinština, ruština	něm. ge + <i>sag</i> (<i>tön</i>) + t (příčestí od sloves "říci", "znít") ukr. на-сун-ок ř. при-земл-иться пере-воз-чик

3. Slovo tvorba

Tabulka č. 6

TVOŘENÍ SLOV				
VNĚJŠÍ			VNITŘNÍ	
morfologické		syntaktické	sémantické	konverze
afixální	bezafixální	- kompozice (skládání slov n. slov. základů) - abreviace	- rozšíření významu - zúžení významu - přenos významu	- substantivizace - adjektivizace - adverbializace - pronominalizace
- prefixace - sufixace - prefixálně- sufixální tvoření				

Tabulka č. 7

MLUVNICKÉ ZPŮSOBY VYJÁDŘENÍ MLUVNICKÝCH VÝZNAMŮ	
SYNTETICKÉ	ANALYTICKÉ
mluvnický význam se vyjadřuje	
uvnitř slova	mimo hranice slova
- afixace: 1. flexe 2. aglutinace - vnitřní flexe - reduplikace - supletivismus - přízvuk - inkorporace	- použití pomocných slov - intonace - slovosled

1) **aglutinace** (aglutinační afixace, r. аффиксация-агглютинация - z lat. *agglutino* - "přilepuji", termín zavedl německý filolog F. Bopp) je využívána v turkotatarských, ugrofinských, drávidských a nigerokonžských jazycích (vzpomeňte si na turecké *el-ler-im-de* - "v mých rukou"). Jde o zvláštní připojování, "přilepování" invariantních (neměnných) a gramaticky

jednoznačných afixů, takže k vyjádření několika mluvnických významů je potřeba několika takových afixů: *elim* - "moje ruka", *elde* - "v ruce", *eller* - "ruce", *ellerde* - "v rukou", *ellerim* - "moje ruce", *elimde* - "v mé ruce" atd.

Při **flexi** (r. флексия, аффиксация-фузия - termín, zavedený Američanem E. Sepirem), která je charakteristická pro indoevropské jazyky, dochází naopak k organickému srůstání afixů a kořenů, které má za následek stírání fonetických a morfologických hranic mezi nimi. Afixy jsou víceznačné a variantní, jeden afix zpravidla vyjadřuje několik mluvnických významů současně, např. v r. slovoformě *столу*, afix *-у* označuje mužský rod, jednotné číslo, 3. pád; mluvnické významy jednotného čísla a 3. pádu mohou ovšem vyjadřovat i jiné afixy (*дом-у*, *ноч-и*, *книг-е*). Z toho vyplývá, že typ afixace závisí především na způsobu spojování afixů s kořeným morfémem.

2) **vnitřní flexe** (introflexe) je vyjádření gramatického významu pomocí změny zvukové skladby kořene (střídání kořených samohlásek nebo souhlásek). Tento jev je charakteristický pro všechny indoevropské jazyky (angl.: *foot* - *feet*, *man* - *men*; něm.: *Mutter* - *Mütter*, r. *избега́ть* - *избежа́ть*, *ля́г* - *ляг*, atd.).

3) **reduplikace** (lat. "zdvojení") znamená využití bezprostředně se opakujících morfémů jako prostředku vyjádření mluvnického významu. Jedná se o poměrně rozšířený jev: jap. *jama-jama* - "hory", polynéské *papai* - "ryby" (*pai* - "ryba"), indonéské *orang-orang* - "lidé", perské *tond-tond* - "velmi rychlý", kazašské *кызыл-кызыл* - "nejčervenější".

4) **supletivismus** (lat. "doplňovat") je tvoření gram. forem jednoho slova od různých kořenů; v indoevropských jazycích velmi rozšířený jev: ukr. *погано* - *гірше*, *добре* - *краще*; r. *я* - *меня*, *он* - *его*, *человек* - *люди*, *братъ* - *взять*, *положить* - *класть*, *ребенок* - *дету*; angl. *good* - *better*, *many* - *more*, *I* - *me*;

5) **přízvuk** - využití změny místa dynamického přízvuku (v jazycích s volným přízvukem) nebo změny tónu v melodických jazycích jako prostředku vyjádření gramatického významu: r. *голова* - *гѣловы*, *рѣки* - *рукѣ*, *разре́зть* - *разрѣ́зать*, *жінкѣ* - *жѣнки*, *вѣкна* - *вѣкнѣ*, angl. *contést* - *cóntest*, *expórt* - *éxport*.

6) **inkorporace** je syntaktické skládání slov nebo slovních základů, sloužící k vyjádření gramatického významu; např. v čukotštině výraz *тымай 'ныачак 'аанмыркын* je co do formy slovo, avšak fakticky jde o ucelenou výpověď (větu) s významem "zabím velkého tučného jelena", sestavenou ze slov-morfémů *ты* "já", *май 'ны* "velký", *ача* "tučný", *к'аа* "jelen", *нмыркын* "zabijet". Syntaktické skládání slov umožňuje vyjadřování jak morfologických, tak syntaktických gramatických kategorií, čímž se liší od skládání slov jako slovotvorného způsobu (viz také téma I. - *ninakupenda*, *atakupenda*).

7) **pomocná slova** - k vyjádření gramatického významu se využívá pomocných sloves, členů, spojek, částic, předložek, odlučitelných předpon apod.

8) **slovosled** může být využit jako prostředek vyjádření gramatického významu pouze v jazycích s pevným slovosledem, i když jej částečně využívají i jazyky s volným slovosledem jako např. ruština a ukrajinština, u kterých je velmi rozvinutá flexe (např.: *Мать любит дочь* a *Дочь любит мать*, *Лес закрыл дом*, *Кравченко отправил телеграмму Черных* atd.). Avšak srov. angl. *steel strip*, *round home* a *strip steel*, *home round*, čín. *žeh-gun* "dělník", doslova "pracující člověk" a *gun-žeh* "lidská práce". Analogické jevy lze najít v turkotatarských a indonéských jazycích, ve většině jazyků papuánských a např. v tibetštině.

9) **intonace**, přesněji takových jejích součástí jako melodie a pauzy, může být také užito jako prostředku vyjadřujícího gramatický význam.

VIII. SÉMANTICKÝ SYSTÉM JAZYKA (II. Lexikální subsystém)

I. Charakteristika lexikálního systému jazyka

- 1) Disciplíny zabývající se slovní zásobou jazyka, tj. lexikálním systémem
- 2) Slovo jako centrální jednotka jazyka
- 3) Slovo a lexém
- 4) Variování lexému
- 5) Systémové vztahy ve slovní zásobě

II. Slovní druhy jako lexikálně gramatické třídy slov

Úloha č. 1

Lexikální systém je součástí sémantického systému jazyka.

Jednotkami lexikálního systému jsou **lexémy**

- jednočlenné (slova - *студент, преподаватель, университет, книга*)
- vícečlenné (sdružená pojmenování a frazémy - *железная дорога, скорая медицинская помощь, ахиллесова пята, высосать из пальца, трепать нервы, убить двух зайцев*).

Lexikálním systémem jazyka se zabývají různé disciplíny:

lexikologie (disciplína zabývající se zkoumáním slovní zásoby jazyka, tj. jednotek lexikálního systému)

lexikografie (nauka o teorii a praxi tvorby slovníků),

sémaziologie (nauka o významu, obsahu jazykových jednotek),

onomaziologie (nauka o procesech nominace, pojmenovávání),

etymologie (nauka o původu slov),

onomastika (a její součásti: *antroponomastika, etnonomastika, toponomastika, hydronomastika* atd. - nauka o vlastních jménech),

frazeologie (nauka o ustálených spojeních, tj. vícečlenných lexémech) samostatnými lingvistickými disciplínami. Zastánci druhého hlediska považují tyto disciplíny za součásti, oddíly lexikologie jako zobecňující nauky o slovní zásobě jazyka.

Slovo - centrální jazyková jednotka

hlavní charakteristické rysy (znaky) slova :

- 1) **poziční a syntaktická samostatnost**
- 2) **zvuková** (tj. fonetická a fonologická) **utvářenost** (slova jsou oddělena pauzami, mají jeden hlavní přízvuk atd.);
- 3) **gramatičnost** (slova mají morfologickou formu a syntaktickou funkci)

4) **idiomaticčnost** (arbitrérnost vztahu formy a významu)

Slovo - zvukový komplex utvářený podle zákonů určitého jazyka a vyjadřující obsah podmíněný životní praxí členů daného jazykového kolektivu (jednotka řeči).

Lexém je soubor všech možných slovoform, fonetických, stylistických a sémantických variant plnovýznamového slova (jednotka jazyka)

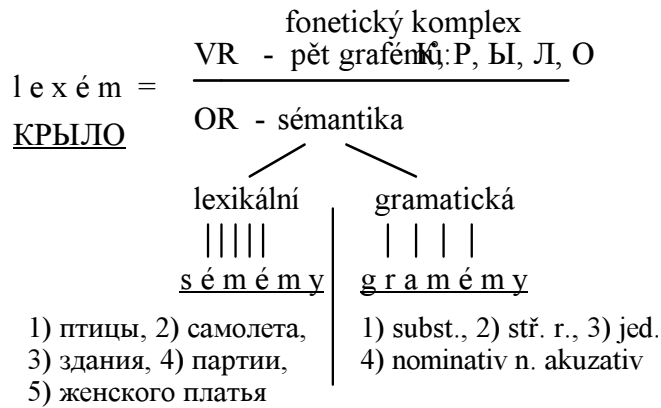
Lexém se realizuje prostřednictvím svých variant - *alolexi*

Tabulka č. 1

VARIANTNOST LEXÉMŮ				
TYPY VARIANT				
fonetické	morfologick	stylistické	sémantické	gramatické
r u š t i n a				
тв <u>о</u> рог - твор <u>о</u> г; п <u>е</u> тля - петл <u>я</u> ; гал <u>е</u> ша - кал <u>е</u> ша	зал <u>о</u> -зала- зал <u>ы</u> ; 4.р. j.č. muž.r. podst. jmen: бр <u>а</u> та, стол <u>о</u>	нет-нет <u>у</u> ; в цех <u>е</u> -в цех <u>у</u> ; шоф <u>е</u> ры-шо- ф <u>е</u> р <u>з</u>	курс <u>1</u> - см <u>е</u> р поху <u>б</u> leta-dla, lodi; курс <u>2</u> - cyk-lus discipl <u>ín</u> ; roč <u>ní</u> k studia	я чита <u>ю</u> , ты чита <u>е</u> шь... книг <u>а</u> , - <u>и</u> , - <u>е</u> , - <u>о</u> й буду чита <u>т</u> ь- прочита <u>ю</u>

schémata ilustrující obsah (sémantiku) slova a sémantickou strukturu mnohovýznamového slova (lexému):

I.

II. **Пříklady KOMPONENCIÁLNÍ (SÉMOVÉ) ANALÝZY (lexikální сémантиky)**

- 1) *всадник*: a) člověk, b) jedoucí, přepravující se, c) na koni;
 2) *студент*: a) člověk, b) studující, c) na střední nebo vysoké škole;
 3) *мать*: a) člověk, b) ženského pohlaví, c) mající děti atd.

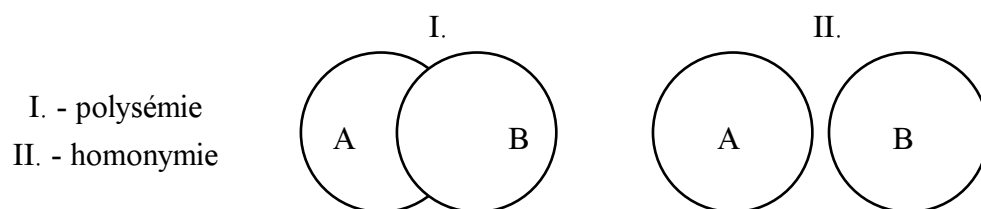
Tabulka č. 2

POLYSÉMNNÍ LEXÉM "СВЕЖИЙ" a jeho vztahy v jazykovém systému			
stimulující slova	synonymické a antonymické vztahy		sémantické pole
хлеб	мягкий	чёрствый	
газета	сегодняшняя	вчерашняя	
взгляд фасон предложение	новый	избитый	skupina přídavných jmen označujících v l a s t n o s t
ветер воздух	приятный бодрящий	горячий спёртый	
трава зелень	зелёная изумрудная	вялая жухлая пожелтевшая	

systemové vztahy lexikálních jednotek.

synonymie (učitel - kantor)
antonymie (mokrý – suchý)
polysémie (křídlo, jazyk, kohoutek)
homonymie (rys₁ – rys₂)
sémantická pole (laskavý, ješitný, drzý, tvrdohlavý, hodný)
rodově-druhov $\acute{e}$ vztahy (strom – lípa, javor, smrk, jabloň)

Rozdíl mezi homonymií a polysémií lze graficky znázornit následujícím způsobem:

Slovní druhy

4 základní hlediska:

1. **sémantické** (obecný význam, který spojuje řadu dalších slov, např. *стол, ручка, студент, преподаватель, дерево* - předměty; *сидеть, читать, стоять, бежать, спать* - děje; *красивый, грустный, большой* - vlastnosti atd.),
2. **syntaktické** (každý slovní druh plní ve větě určité funkce, např. substantivum - především podmět a předmět, adjektivum - přívlastek, sloveso - přísudek atd.),
3. **morfologické** (každý slovní druh /pokud tvoří různé tvary slov/ má vlastní tvarotvorná paradigmata),
4. **slovotvorné** (každý slovní druh disponuje specifickým repertoárem /inventářem/ derivačních afixů pro tvoření nových slov, patřících k témuž slovnímu druhu.

X. SYNTAKTICKÝ SYSTÉM

1. Obecná charakteristika syntaktického systému jazyka.

2. Diskusní otázky syntaxe.

I. syntaktické jednotky: a) morfém, b) slovní spojení, c) věta, d) slovní spojení a věta;

II. vztahy mezi podmětem a přísudkem: a) koordinace - predikace, b) spojení slov;

III. definice věty.

3. Syntax slovního spojení - malá syntax.

4. Větná skladba - velká syntax.

5. Aktuální větné členění.

6. Typologie věty.

Úloha č. 1

Syntaktický jazykový systém představuje *nejvyšší úroveň organizace jazykových jednotek* (viz tab. č. 1, téma VI).

Syntaktické jevy jsou mnohem složitější a přitom celkově mnohem méně prozkoumané, než jevy ostatních úrovní (subsystémů) jazyka. Od 50-60. let 20. stol. je přitom syntaktická problematika v centru pozornosti lingvistů. Systémový charakter syntaktických jevů je totiž méně zřetelný, než je tomu u jednotek fonetického, morfologického a lexikálního subsystému.

Obtíže vyvstávají již u otázky syntaktických jednotek. Tak např. představitelé americké deskriptivní lingvistiky se domnívají, že základní jednotkou jak morfologické, tak i syntaktické úrovně je *morfém*; je zde patrná snaha všechny syntaktické jevy mechanicky zjednodušit na úroveň morfémů (pouze s tím rozdílem, že morfologie se zabývá popisem těsněji spojených jednotek, kdežto syntax má zkoumat větší morfémová spojení).

Jiní uznávají nutnost rozlišování morfologických a syntaktických jednotek, avšak nejsou jednotní v názoru na jejich status: někteří soudí, že za základní jednotku je nutno považovat *slovní spojení*, kdežto věta je pouze komplexem slovních spojení; pro druhé je právě *věta* skutečnou syntaktickou jednotkou.

Většina současných autorů nejrůznějších učebnic základů jazykovědy vychází z reálné existence dvou jazykových jednotek: **slovního spojení** a **věty**.

Slovní spojení je stavebním materiálem věty, není však větou. Slovní spojení plní nominativní funkci, zatímco věta něco sděluje, tj. plní funkci komunikativní. Z tohoto hlediska spojení slov typu *студент читает, солнце светит, машина едет* nejsou slovními spojeními ve smyslu jazykových jednotek, nýbrž větami. Spojení podmětu s přísudkem se uskutečňuje pomocí zvláštního typu mluvnického vztahu, který není ani souřadícím, ani podřadícím vztahem.

Gramatický vztah mezi podmětem

a přísudkem se nazývá **kongruence (shoda)**: hlavní větné členy se navzájem shodují např. v rodě, čísle a pádě (*травы зелёная*), v rodě a čísle (*девушка читала*), v čísle (*студенты учатся*). **Významový vztah** mezi podmětem a přísudkem se označuje jako **predikace**.

Úloha č. 2

Zamyslete se nad níže uvedenými definicemi věty z děl ruských lingvistů a určete, jakých znaků věty si tyto definice všímají:

1. Pronášíme-li soudy o nějakých věcech, spojujeme pojmy s jinými pojmy, nebo pojmy s představami. Např. *ptáci létají, tento pokoj je prostorný*. V prvním příkladě je pojem *létají* přisuzován pojmu *ptáci*; ve druhém případě je pojem *prostorný* přisuzován představě *tento pokoj...* Připojení přísudku k podmětu označujeme jako soud. Věta je soud vyjádřený slovy. (F. I. Buslajev)

2. Věta je zvláštní typ slovního spojení, charakterizovaný predikativními formami a zakončenou intonací. (M. N. Peterson)

3. Věta je jednotka řeči, vnímaná mluvčím i posluchačem jako mluvnický celek a sloužící k slovnímu vyjádření jednotky myšlení. (A. A. Šachmatov)

4. Věta je gramaticky určitým způsobem organizované spojení slov (někdy jen jedno slovo), sloužící k vyjádření ucelené myšlenky. (V. A. Bogorodickij)

5. ...slovní spojení, jejichž součástí je přísudek, nebo jejichž formální struktura ukazuje na chybějící přísudek, nebo sestávající pouze z přísudku; všechna takováto slovní spojení budeme nazývat větami. (A. M. Peškovskij)

6. Ucelená myšlenka vyjádřená slovy nebo - v užším slova smyslu - syntaktická jednotka, jejíž součástí je přísudek, se nazývá věta. (L. A. Bulachovskij)

7. Věta je celistvá řečová jednotka, gramaticky utvářená podle zákonů daného jazyka, která je hlavním prostředkem formování, vyjadřování a zobecňování myšlenek. Věta vyjadřuje nejen sdělení nějaké skutečnosti, ale také vztah mluvčího k této skutečnosti. (Грамматика русского языка, 1960)

8. Jednoduchá věta je samostatná syntaktická jednotka sdělení s gramatickým významem predikativnosti, formálně vyjádřená minimálním strukturním schématem s odpovídajícím systémem mluvnických prostředků k vyjádření syntaktických časů a způsobů. (Грамматика современного русского литературного языка, 1970)

9. ...jednoduchá věta je taková výpověď, která vznikla podle strukturního schématu k tomu určeného, má gramatický význam predikativnosti a vlastní sémantickou strukturu, vyjadřuje tyto významy systémem syntaktických forem (větným paradigmatickým) a pravidelnou realizací a má komunikativní cíl, k jehož vyjádření vždy přispívá intonace. (Русская грамматика, 1980)

Úloha č. 3

Přečtěte si text:

Problém *definice věty* patří v syntaxi také k diskutovaným otázkám, protože nehledě na univerzálnost této jednotky jazyka jsou věty neobyčejně různorodé jak co do formy, tak co do obsahu.

Věta nicméně má (se zřetelem k těmto rozdílům) v různých jazycích některé společné znaky, které ji odlišují od slovního spojení a k nimž patří zejména:

1. **komunikativnost** (základní funkcí věty je funkce komunikativní, tj. něco sdělovat, předávat informace);

2. **predikativnost** (vztažení obsahu výpovědi ke skutečnosti; realizuje se především pomocí času přísudkového slovesa, např.: *Студенты сдают экзамен. Студенты сдали экзамен. Студенты будут сдавать экзамен.*);

3. **modálnost** (modalita - vztažení postoje mluvčího, jeho vůle, přání, záměrů ke skutečnosti; realizuje se nejčastěji pomocí způsobu slovesného přísudku, pomocných slov, intonace; např.: *Ты бы выучил это! Если не будет дождя, пойдём, может быть, погулять!?*).

Kromě toho je třeba mít na mysli, že k vytvoření takové syntaktické jednotky, jako je věta, je nutný určitý 4. **model, strukturní schéma** (v každém jazyce existují schémata, modely pro strukturování slovních spojení a vět, z nichž jeden je vždy pro tvoření vět v daném jazyce nejtypičtější; např. pro ruštinu, ukrajinštinu, češtinu a další jazyky je to model S + P + O (subjekt /podmět + predikát/přísudek + objekt/předmět), pro mnohé jiné jazyky je to schéma S + O + P.

Značná část vět se neobejde bez 5. **spojovacích konstrukčních prvků** (spojek, předložek). V procesu konstruování vět jsou neméně důležité také 6. **intonační prostředky** (především větný přízvuk, pauza, melodie). Právě intonace je velmi často rozhodující pro určení statusu syntaktické jednotky (slovní spojení × věta). Srov. např.: a) *Глухая ночь застала нас на улице с разбитыми фонарями у аптеки*; b) *Глухая ночь. Разбитые фонари*; c) *Ночь. Улица. Фонарь. Аптека.*

Úloha č. 4

Odpovězte na otázky:

1. Jaké jsou *sporné problémy* současných syntaktických teorií?
2. Jaké *jednotky* se v syntaxi rozlišují?
3. Co je to *slovní spojení*?
4. Čím se slovní spojení liší od věty?
5. Uveďte vám známé *definice věty* a srovnejte jejich obsah. Jakých aspektů a vlastností si každá definice všimá? Jak spolu navzájem souvisí? (srovnejte minimálně tři takové definice)
6. Vyjmenujte základní znaky věty, které ji odlišují od ostatních strukturních jednotek jazyka.
7. Co víte o *vztazích mezi podmětem a přísudkem*?

8. Co je to *predikace*? Jak je vyjadřována?
9. Vysvětlete, jak chápete *komunikativní funkci* věty.
10. Co je to *modalita*? Jakými jazykovými prostředky se vyjadřuje? Uved'te příklady z češtiny, ruštiny a dalších jazyků.
11. Jaká je role *intonace* ve ztvárnění věty?
12. Které *intonační prostředky* jsou povyužívány v syntaktické funkci?
13. Čím se liší *jednoduchá věta od souvětí*?
14. V čem spočívá rozdíl mezi *holou a rozvitou větou*?

Úloha č. 5

Určete shodné větné vzorce (modely) u uvedených vět:

Нужно помыть полы, студент вернулся усталым, ребята прибежали радостные, необходимо приготовить задание, без труда удачи не добьёшься, без скалки хлеба не замесишь.

Přeložte tyto věty do češtiny, určete modely a srovnejte je s ruským materiálem.

Úloha č. 6

Určete, jakými prostředky se v uvedených větách vyjadřuje predikace (jejíž součástí je modalita, čas a osoba):

1. На улице тихо, темно и сыро. 2. Лишь бы пошёл дождик. 3. Отец работает в университете. 4. За окном темнеет. 5. Возвращайтесь, дети, скорее. 6. Как бы хотелось немного отдохнуть.

Věty přeložte a určete prostředky vyjádření predikace a modality v češtině. Pozorování o obou jazycích srovnejte.

Úloha č. 7

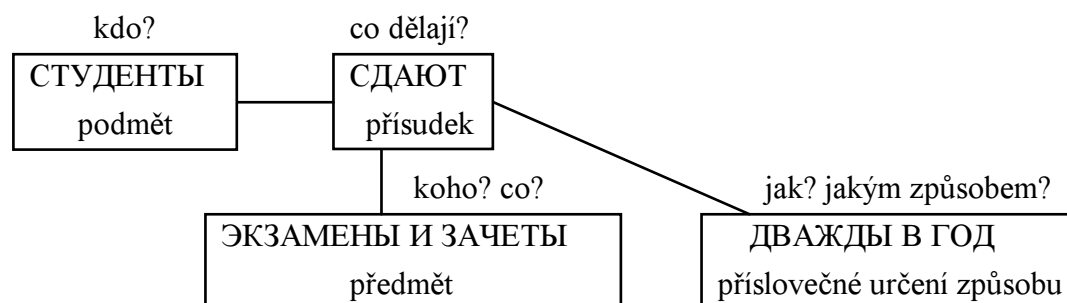
Пřečtete si větu, kterou uměle vytvořil L. V. Ščerba:

ГЛОКАЯ КУЗДРА ШТЕКО БОДЛАНУЛА БОКРА И КУДРЯЧИТ БОКРЕНКА.

Jak by ji bylo možné interpretovat jako předmět syntaktického popisu? Pokuste se vytvořit model této "věty". Naplňte ji obsahem.

Následující příklad můžete použít jako vzor:

Студенты сдают экзамены и зачеты дважды в год.

Úloha č. 8

Určete základní a závislé slovo ve slovních spojeních se shodou jako podřadícím vztahem. Najděte případy částečné shody:

г.: высокий дом, широкая улица, новое здание, город Киев, озеро Байкал, мой учитель, второй год, что-то белое, шестью книгами, на пяти страницах, чёрный кофе, семь студентов;

ukr.: гзрні квҒти, чудЄва дҒвчина, прекрзний краєҒд, важкА завдзння, кнҒжка брзта, мій олівАць, на съҒмому пЄверсі.

Uved'te analogické příklady z češtiny a dalšího cizího jazyka.

Úloha č. 9

Určete, jaké významové vztahy (atributivní, objektové, příslovečné) existují mezi komponenty následujících slovních spojení:

г.: говорить медленно, девушка в шляпе, дом на пригорке, увлекаться спортом, гулять в парке, брюки в полоску, недалеко от Москвы, всегда весёлый, доверие к людям, спросить у товарища, четвёртый курс, работать зимой, свободный по субботам;

ukr.: бҒгти шҒдко, будҒнок на рЄзі (перехрАсті), захЄплюватися спЄртом, брзти Ічасть, звҒждҒ акурзтний, вАсело сміОтися, вҒльний від занОть, спідҒця в складку (збЄрку), пальто з відлЄгою, червЄне Облуко, грзти на піанҒно, перекладзти книжкҒ.

Přeložte slovní spojení (ruské nebo ukr. příklady) do češtiny a do dalšího cizího jazyka. Srovnajte významové vztahy mezi komponenty ekvivalentních slovních spojení v různých jazycích.

Úloha č. 10

Utvořte dvojice vět tak, aby v první větě uvedená slovní spojení vystupovala ve funkci podmětu a ve druhé ve funkci libovolného jiného větného členu (lze měnit slovoformy):

г.: Киевский университет, двое друзей, один из нас, каждый день, десятки книг, пять слушателей;

ukr.: Київський університет, дво приятелів, один з нас, кожен день, десятки книжок, п"ять слухачів.

Přeložte uvedená spojení do češtiny a do dalšího cizího jazyka a opakujte cvičení podle zadání.

Úloha č. 11

Sestavte věty, v nichž by slovesa první skupiny plnily funkci pomocných sloves a slovesa druhé skupiny funkci infinitivu ve složeném slovesném přísudku.

- r.: 1. собраться, прекратить, продолжать, успеть, хотеть, медлить, любить;
2. гулять, наблюдать, учиться, избегать, писать, ответить, смотреть;
ukr.: 1. збиратися, припинити, продовжувати, встигнути, хотіти, не поспішати, любити;
2. гуляти, спостерігати, вчитися, уникати, писати, відповідати, дивитись.

Úloha č. 12

Utvořte dvanáct vět, ve kterých by uvedená slova postupně vystupovala v roli podmětu a přímého předmětu. Jak lze určit syntaktickou funkci podmětu a předmětu nesklonných substantiv?

r.: портрет, кофе, море, кенгуру, портфель, город;

ukr.: стіл, вікно, шосе, пальто, місто, олівець.

Přeložte slova do češtiny a do dalšího jazyka vaší kombinace. S takto získanými slovy proveďte cvičení znovu. K jakým závěrům lze analýzou získaných výsledků dospět?

Úloha č. 13

Utvořte šest vět, v nichž by slova *ego*, *eě*, *ux* (v ukr. *іого*, *її*, *їх*) vystupovala jednou jako předmět a podruhé jako přívlastek.

Úloha č. 14

Odpovězte na otázky:

1. Jaké *typy slovních spojení* znáte (podle jejich struktury a podle charakteru významových vztahů mezi jejich komponenty)
2. Jakými *vnějšími prostředky* mohou být komponenty slovních spojení *spojovány*?
3. Vyjmenujte základní *druhy syntaktických vztahů* a určete jejich podstatu.
4. V čem spočívá rozdíl mezi *shodou* a *řízeností* (reakcí)? Co mají tyto vztahy společného? Jaké *typy řízenosti* znáte?
5. Jakými *prostředky* se realizuje *přimykání*?

Úloha č. 15

Na základě čeho lze stanovit mluvnické významy zvýrazněných slov a určit jejich syntaktické vztahy s jinými slovy?

- r.: 1. Мы сели *в такси*, *в такси* было тепло и уютно.
2. Мальчику купили новое *пальто*, *пальто* висело на вешалке.
3. *Ночь* сменяет *день*, *день* сменяет *ночь*.
4. *Знание* обогащает *опыт*, *опыт* обогащает *знание*.
- ukr.: 1. Ми сіли *в таксі*, *в таксі* було тепло і затишно.
2. Хлопчику купили нове *пальто*, *пальто* висіло на вішалці.
3. *Ніч* змінює (заступає) *день*, *день* змінює (заступає) *ніч*.
4. *Знання* збагачує *досвід*, *досвід* збагачує *знання*.

Úloha č. 16

Proč při překladu do angličtiny a francouzštiny nezůstává zachována struktura následujících ruských a ukrajinských vět?

- r.: 1. Странная это была история.
2. Пришли мы туда уже к рассвету.
3. Этого вопроса я не понимаю.
- ukr.: 1. Дивна це була історія.
2. Прийшли ми туди вже вдосвіта.
3. Цього питання я не розумію.

Úloha č. 17

Kolik vět lze vytvořit, jestliže v různém pořadí použijeme následující slova:

- r.: я, вчера, пришел, домой, вечером;
ukr.: я, вчора, прийшов, додому, ввечері;

Úloha č. 18

Určete modalitu následujících vět a ukažte, jakými způsoby je vyjadřována:

- r.: 1. Сидел бы ты дома!
2. Скорее бы он приехал!
3. Если бы он был здесь, он мог бы позабавить нас.
4. Он, вероятно, не должен был туда ходить.
5. Может быть, ты еще успеешь на поезд.
6. Если бы студент работал весь год, он сдал бы экзамен.
7. Пойдём погуляем!
8. Дай мне стакан воды!
- ukr.: 1. Сидів би ти вдома!
2. Скоріше б він приїхав!
3. Якщо б він був тут, він міг би нас побавити.
4. Він, мабуть, не повинен був туди ходити.

5. Можливо, ти ще встигнеш на поїзд.
6. Якщо б студент працював цілий рік, він би склав іспит.
7. Ходімо погуляти!
8. Дай мені склянку води!

angl.: 1. I really want to talk you.

2. You needn't worry about it.
3. You must do it at once!
4. Fetch me a piece of chalk, please.
5. He is, certainly, the best singer I ever heard.
6. Can you tell us if there's a farm near here where we could stay the night?
7. Surely, he will come!

něm.: 1. Du mußt es dreimal sagen.

2. Was soll es bedeuten?
3. Ich wollte es wäre Frühling!
4. Komm nur heraus, du, genieße dich nicht.
5. Jeder Stoff besteht aus Atomen.
6. Nun will ich zu Abend essen wie ein Wolf.
7. Er konnte diesen Fehler unmöglich gemacht haben.

fr.: 1. Les moindres détails de la vie d'un homme supérieur doivent être remarqués.

2. Et je voudrais bien que Jeanne fût en d'autres mains que les siennes.
3. Veuillez, s'il en est ainsi, me donner ses raisons et les vôtres.
4. Il faut se représenter la vie des mineurs.
5. Soyons plus gracieux, et donnons-lui un joli nom, dans l'espoir qu'il le mérite.

Úloha č. 19

Přeložte následující věty do některého cizího jazyka a srovnajte prostředky pro vyjádření modality v češtině, ruštině a dalším jazyce vaší studijní kombinace.

- r.:
1. Мне пришлось отказаться от поездки.
  2. Если бы вы приехали еще раз, все было бы по-другому.
  3. Ты должен выполнить работу в срок.
  4. Приезжайте к нам через год - вы увидите, как изменится город.

ukr.: 1. Мені довелося відмовитися від поїздки.

2. Якщо б ви приїхали ще раз, все було б інакше (по-іншому).
3. Ти повинен виконати роботу вчасно.
4. Приїздіть до нас через рік - ви побачите, як зміниться місто.

Úloha č. 20

Přečtěte si text:

V 50. letech se rozšířil nový směr syntaktického bádání, tzv. **funkční syntax**. Základy této teorie byly rozpracovány známým českým jazykovědcem Vilémem Mathesiem.

Jestliže se při analýze podle větných členů vyčleňuje především podmětná a přísudková část věty, pak při **aktuálním členění výpovědi** vyčleňujeme výchozí (základní) část, tj. to co je dáno, *o čem* se něco vypovídá (základ výpovědi - **téma**), a část obsahující novou informaci, tj. to *co* se vypovídá (jádro výpovědi - **réma**). Určit, co je v jednotlivých výpovědích dáno a co je nové, je možné jen ve vztahu ke konkrétní situaci, pouze bereme-li v úvahu roli adresáta, jeho informovanost a subjektivní potřebnost přicházející informace. V jedné a téže výpovědi mohou být téma a réma zaměněny v závislosti na cílové zaměřenosti mluvčího a posluchače.

Bylo zjištěno, že v jazycích s volným slovosledem jsou slova ve větě rozložena s ohledem na jejich funkční perspektivu (vztah daného a nového ve větě vytvářejí funkční perspektivu): *dané* (základní, výchozí) v neutrální výpovědi zpravidla *předchází novému* a logický důraz je kladen na konec věty.

K *jazykovým prostředkům*, s jejichž pomocí se vyjadřuje funkční perspektiva věty, patří především *slovosled, intonace, zvláštní zdůrazňovací slova a částice*; v poslední době je zvláštní pozornost věnována *přízvuku*, který je nejdůležitějším prostředkem vyčlenění nové informace: *студенты сдают экзамены (не школьники и не абитуриенты)*; *студенты сдают экзамены (не пересдают)*; *студенты сдают экзамены (а не зачёты)*.

Úloha č. 21

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *aktuální větné členění*?
2. Kdo je považován za *zakladatele funkční syntaxe*?
3. Jaké *prostředky* se využívají při aktuálním členění výpovědi?
4. Jakými termíny se označuje *známá část informace* ve větě?
5. Jak se označuje nová, pro posluchače *aktuální informace* (část věty)?
6. Uveďte *vlastní příklady* ilustrující aktuální větné členění různými způsoby (na materiálu mateřského, ruského, ukrajinského a dalšího cizího jazyka).

Úloha č. 22

Přečtěte si text:

Na syntaktické úrovni je nejpodstatnější rozlišení tří typů stavby věty: *nominativního*, *ergativního* a *aktivního*.

Nominativní typ větné stavby je charakteristický pro většinu indoevropských jazyků a vyznačují se jím také jazyky turkotatarské, ugrofinské a semitoamitské. Zásadní je zde postavení podmětu v nominativu a přímého předmětu v akuzativu (tj. rozlišuje se nominativ a akuzativ).

Ergativní konstrukce je vlastní kavkazským jazykům, baskičtině a některým jazykům amerických Indiánů. V těchto jazycích je velmi silně vyjádřen vzájemný vztah, vzájemná podřízenost podmětu a přísudku, přičemž jeden a tentýž pád (tzv. absolutní pád) slouží jak k vyjádření subjektu (podmětu) při nepřechodném slovese, tak k vyjádření objektu (předmětu) při slovese přechodném. *Subjekt* přechodného slovesa je vyjadřován právě *ergativním pádem* (formálně připomíná instrumentál) nebo některým jiným nepřímým pádem a nemůže být vyjádřen nominativem (viz např. gruzínskou větu *Мата-т сxen-i iqid-a - Отец купил коня*, doslova *Отцом куплен конь*, kde *Мата-т* - erg. p., *сxen-i* - absol. p.); ve větě *Мать воспитывает сына* je užito nominativního typu větné stavby, avšak v překladu do gruzínštiny má věta podobu *Сын воспитывается матерью*.

Aktivní typ věty je vlastní pouze malému počtu jazyků, jsou to např. některé indiánské jazykové rodiny Severní Ameriky - siu a některé další). Je založen na opozici dějových a stavových sloves, přičemž jeden a tentýž pád má význam subjektu při slovesech stavových a význam objektu při slovesech dějových. *Subjekt* je při dějových slovesech vyjadřován zvláštním, *aktivním pádem*. Z toho lze usoudit, že aktivní typ je podobný typu ergativnímu. Přitom nominativní typ věty, na rozdíl od typu aktivního a ergativního, vyjadřuje subjekt vždy nominativním pádem bez ohledu na charakter slovesa.

Velkou zásluhu na rozpracování syntaktické typologie jazyků má známý ruský lingvista A. A. Meščaninov.

Úloha č. 23

Napište referát na jedno z následujících témat:

1. Diskusní syntaktické problémy.
2. Typické modely stavby slovního spojení a věty v češtině, ruštině a dalším cizím jazyce.
3. Teorie V. Mathesia o aktuálním členění větném.

Úloha č. 24

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

koordinace (координация)

predikace (предикация)
predikativnost (предикативность)
modalita, modálnost (модальность)
konstrukční prvky (конструктивные элементы)
věta (предложение)
jednoduchá (простое)
souvětí (сложное)
holá (нераспространённое)
rozvitá (распространённое)
vztahy (отношения)
atributivní (атрибутивные)
objektové (объектные)
příslovečné (обстоятельственные)
syntaktické (синтаксические связи)
syntaktická funkce (синтаксическая функция)
shoda, kongruence (согласование)
řízení, rekvise (управление)
přimykání, adjunkce (примыкание)
funkční syntax (актуальный синтаксис)
aktuální členění výrovnědi (актуальное членение предложения)
téma/dané/známé/základ (тема/данное/известное/основа)
réma/nové/neznámé/jádro (рема/новое/неизвестное/ядро)
větný typ (тип предложения)
nominativní (номинативный)
ergativní (эргативный)
aktivní (активный)

Seznam použité literatury:

1. Античные теории языка и стиля. М., Л., 1936.
2. ДОЛЕНКО, М. Т.: Вступ до мовознавства. Збірник вправ і завдань. К., 1975.
3. ДОНСКИХ, О. А.: К истокам языка. Новосибирск, 1988.
4. История лингвистических учений. Средневековый Восток. Л., 1981.
5. КАЛАБИНА, С. И.: Практикум по курсу "Введение в языкознание". М., 1977.
6. КАРПЕНКО, Ю. О.: Вступ до мовознавства. К.-Одеса, 1991.
7. КОНДРАШОВ, Н. А., КОЛОСОВА, Л. Ф., РУПОСОВА, Л. П.: Сборник задач и упражнений по введению в языкознание. М., 1985.
8. МАСЛОВ, Ю. С.: Введение в языкознание. М. 1987.
9. МУРАТ, В. П.: Введение в языкознание. Методические указания для студентов-заочников. М., 1973.
10. Общее языкознание. Под ред. А. Е. Супруна. Минск, 1983.
11. Современный русский язык. Сборник упражнений для слушателей подготовительных отделений вузов. Харьков, 1985.